

Мовна особистість як актуальний об'єкт дослідження в сучасній лінгводидактиці

О. Є. Гриджук

Національний лісотехнічний університет України, м. Львів, Україна

*Corresponding author. E-mail: oxana.hrydzhuk@gmail.com

Paper received 25.04.2016; Accepted for publication 05.05.2016.

Анотація. У статті узагальнено зміст поняття “мовна особистість”; описано аксіологічний, теоретико-пізнавальний і культурологічний аспекти формування мовної особистості; названо об'єктивні та суб'єктивні чинники, що впливають на становлення мовної особистості; обґрунтовано доцільність аналізу сутності мовної особистості для навчання студентів української мови професійного спрямування.

Ключові слова: мовна особистість, мовна свідомість, мовні знання, аспекти формування мовної особистості.

Вступ. У сучасних умовах процес навчання у вищій школі спрямований на розвиток особистості, спроможної творчо використовувати власні знання, співпрацювати з іншими, комунікувати у процесі професійної діяльності. Особистість відображає себе в мові, через мову. Вислів Сократа: “Заговори, щоб я тебе побачив” повною мірою окреслює значення мови для формування особистості. Залежно від того, наскільки усвідомлено ставиться людина до мови, наскільки розуміє її важливість у становленні власної особистості, вона формує або ж не формує власну мовну особистість. Проте вища освіта має забезпечити високий рівень підготовки фахівців і стати обов'язковим елементом підготовки особистості до життя, що має стійкі спеціальні знання, сформоване професійне мовлення засобами української мови.

Короткий огляд публікацій. Проблемі становлення мовної особистості учнів та аналізу специфіки мовної особистості студентів гуманітарних спеціальностей присвячені праці Н. Голуб, О. Горошкіної, К. Климової, Л. Мацько, А. Нікітіної, М. Пентилюк, Т. Симоненко, І. Хом'яка та ін. Аспекти розвитку мовної особистості студентів технічних напрямів підготовки розглянуто у працях Л. Барановської, Г. Бондаренко, Н. Бородіної, Л. Головатой, Т. Гриценко, І. Дроздової, О. Ковтун, Т. Рукас та ін.

У науковій літературі узагальнено напрями дослідження мовної особистості, серед яких: етно- і національно-культурні домінанті мовної особистості (В. Богуславський, Н. Уфимцева, Н. Чулкина та ін.); логіко-інтелектуальні характеристики мовної особистості (Г. Ейгер, О. Залевська, С. Лебедева, Й. Раппопорт); розгляд мовної особистості як соціолінгвістичного чи психологічного підтипу (Г. Беспамятнова, А. Захарова, Т. Івушкіна, Л. Крисін, М. Ляпон та ін.); аналіз співвідношення понять мовної особистості і “комунікативної особистості” (О. Аріскіна, О. Дрянгіна, Ф. Бацевич, Л. Клобукова, В. Карасик, Е. Прохоров и др.); моделювання структури мовної особистості (Г. Богін, С. Воркачев, Ю. Караулов та ін.) [14].

Мета статті – узагальнити поняття *мовної особистості*, аспекти її формування; конкретизувати чинники, що впливають на становлення мовної особистості у процесі навчання студентів української мови за професійним спрямуванням.

Результати дослідження та їх обговорення. Сутність поняття *мовної особистості*, її особливості, проблеми становлення активно досліджуються у

лінгвістиці, психолінгвістиці та лінгводидактиці.

Російські лінгвісти використовують прагматичний підхід до опису мовленнєвої поведінки. Зокрема, Г. Богін зазначає, що мовна особистість – це людина, яку необхідно розглядати з погляду її готовності здійснювати мовленнєві вчинки, створювати і сприймати витвори мовлення [2].

В. Карасик вказує, що носієм мовної свідомості є мовна особистість, і визначає її як людину, яка існує в мовному просторі – у спілкуванні, у стереотипах поведінки, зафіксованих у мові, у значеннях мовних одиниць і змісті текстів [11, с. 7].

Виділяючи в мовленнєвій організації людини п'ять аспектів (мовна здатність, комунікативна потреба, комунікативна компетенція, мовна свідомість, мовна поведінка), В. Карасик показує їх у взаємозв'язку і взаємозалежності. Мовну особистість можна охарактеризувати з позицій мовної свідомості і мовленнєвої поведінки, тобто з позицій лінгвістичної концептології й теорії дискурсу. Мовна свідомість опрідметнюється в мовленнєвій діяльності, тобто у процесах говоріння (письма) і розуміння. Мовленнєва діяльність здійснюється індивідуумом і обумовлена його соціо-психологічною організацією. Мовленнєва діяльність і мовленнєва організація людини тісно взаємопов'язані, проте, можуть бути протипоставлені як явище і сутність [11].

В. Красних трактує мовну особистість як сукупність здібностей і характеристик людини, що реалізуються у її мовленні, тому доречним, на його думку, є розмежування мовної і мовленнєвої особистості [14]. Будь-яка мовна особистість на кожному рівні своєї організації має базовий інваріантний компонент, що підлягає опису й типологізації відповідно до мети навчання [10].

У розумінні Ю. Караулова мовна особистість – це особистість, виражена у мові (текстах) і через мову, це особистість, реконструйована в основних своїх рисах на базі мовних засобів [12, с. 38].

Мовна особистість як об'єкт лінгвістичного вивчення дозволяє на систематичній основі розглядати як взаємодіючі усі чотири фундаментальні мовні аспекти – історичний, соціальний, психологічний, системно-структурний. По-перше, тому, що особистість є осередком і результатом соціальних законів; по-друге, тому, що вона є продуктом історичного розвитку етносу; по-третє, з причини приналежності її мотиваційних нахилів, що виникають із взаємодії біологіч-

них спонукань із соціальними та фізичними умовами, – до психічної сфери, по-четверте, – у силу того, що особистість є творцем і користувачем знакових, тобто системо-структурних за своєю природою, утворень [12, с. 21-22].

Українські науковці трактують феномен *мовної особистості* по-різному. Зокрема, у “Короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів” наведено таке визначення: “Мовна особистість – поєднання в особі мовця його мовної компетенції, прагнення до творчого самовираження, вільного, автоматичного здійснення різнобічної мовної діяльності. Мовна особистість свідомо ставиться до своєї мовної практики, несе в собі відбиток суспільно-соціального, територіального середовища, традицій виховання в національній культурі” [9, с. 95].

Ф. Бацевич обґрунтовує думку про те, що “мовна особистість – індивід, який володіє сукупністю здатностей і характеристик, які зумовлюють створення й сприйняття ним текстів, що вирізняються рівнем структурно-мовної складності та глибиною й точністю відображення дійсності” [1, с. 212].

Є. Боринштейн у мовній особистості вбачає “особистість, охарактеризовану з боку впливу засвоєної нею мовної культури на її особистісні якості та соціально-культурну ефективність її діяльності як суб’єкта суспільних відносин” [3, с. 66].

І. Гудзік вважає, що мовна особистість має розглядатися на основі створених текстів, які стають / є показником оволодіння мовними засобами (лексикою, граматику); окрім цього, тексти виявляють мотиви, цілі, установки особистості [6, с. 171].

Л. Мацько під мовною особистістю розуміє „загальнений образ носія мовної свідомості, національної мовної картини світу, мовних знань, умінь і навичок, мовних здатностей і здібностей, мовної культури і смаку, мовних традицій і мовної моди” [16, с. 3].

М. Пентиліук мовну особистість сприймає як людину, “яка вільно і легко висловлюється з різноманітних питань, виявляє високий рівень культури спілкування, дбає про якість свого мовлення та його вдосконалення” [17, с. 80].

Л. Струганець вважає, що мовна особистість – мовець, який досконало знає мову, усвідомлено творчо володіє нею, сприймає мову в контексті національної культури як духовну серцевину її, користується мовою як органічним засобом самотворення, самоствердження і самовираження, розвитку своїх інтелектуальних та емоційно-вольових можливостей та як засобом соціалізації особи в даному суспільстві [20, с. 38].

М. Вашуленко, використовуючи поняття *мовленнєва особистість*, доводить, що це людина, яку слід розглядати “з точки зору її готовності виконувати мовленнєві дії, той, хто привласнює мову, для кого мова є мовленням. Мовленнєва особистість характеризується не лише тим, що вона знає про мову, а тим, як вона може її використовувати” [4, с. 11].

Н. Голуб вводить у науковий обіг поняття *елітарний тип мовно-риторичної особистості*, під яким розуміє “компетентні, національно свідомі й самоактуалізовані в соборному суспільстві носії мови, що володіють риторичними законами, стратегіями й тактиками спілкування, здатні вільно, без особливих

зусиль і результативно використовувати в усіх сферах життя функційно-стильові можливості мови [5, с. 146].

О. Лавриненко обґрунтовує доцільність використання поняття *профіль мовної особистості*, під яким розуміє “специфічний тип функціонального співвідношення між когнітивним, мотиваційним та емоційним компонентами мовної особистості, який зумовлюється ступенем розвитку кожного з цих компонентів і визначає низку психологічних якостей мовної особистості” [15].

Серед найбільш загальних характеристик мовної особистості доцільно назвати такі:

- усвідомленість, відповідальність, самодостатність, дієвість, творчість, естетичність [5, с. 146];

- мовна відкритість і доступність; соціально-діяльнісна спрямованість; адаптивно-акумулююча характеристика; соціально-культурна пізнавальна мотивація; мисленнєва індивідуалізація світу як особистісно-мовна стимуляція пізнання та формування стилю мислення, який відповідає специфіці духовного світу мовної особистості; культурно-репрезентативна якісна визначеність мовної особистості; естетично-мовний профіль особистості [3];

- „мовна особистість не є вродженою, вона формується і розвивається у процесі навчання, виховання, спілкування, тобто у різних видах діяльності” [21, с. 42-43];

- „про конкретну мовну особистість можна говорити лише у випадку реалізації її мовленнєвих здібностей у конкретному професійному дискурсі” [8, с. 84];

- „мовна особистість є видом повноцінного представлення особистості, що містить у собі й психічний, і соціальний, і етичний і інші компоненти, але заломлені через її мову, її дискурс” [18, с. 87].

В українському педагогічному дискурсі виокремлені найважливіші аспекти формування мовної особистості – аксіологічний, теоретико-пізнавальний та культурологічний. За В. Красних, людина-мовець, тобто особистість, у процесі комунікації виявляє себе у мовному, мовленнєвому та комунікативному аспектах [14].

Аксіологічний аспект розкриває ціннісно-оцінні орієнтації мовної особистості у виборі мови спілкування. Теоретико-пізнавальний аспект мовної особистості виявляється через розуміння нею важливої екзистенційної ролі рідної мови як визначальної ознаки людини. Культурологічний аспект підпорядковується вихованню національно свідомої україномовної особистості [16].

На формування мовної особистості мають вплив об’єктивні, тобто незалежні від особи мовця, і суб’єктивні чинники. До об’єктивних чинників дослідники [7; 22] відносять:

- стан самої мови, її унормованість і наступну кодифікацію, рівень розвитку і досконалість її підсистем, стилістична диференціація, отже, придатність мови як мовної картини особи і світу для забезпечення всіх мовних потреб громадянина;

- сприятлива для життя і розвитку певної мови суспільно-політична ситуація;

- традиції суспільного використання мови;

- повноцінне функціонування мови в усіх сферах життя: державницькій, політичній, правовій, еконо-

мічній, науковій, освітній, культурно-мистецькій, творчій, виробничій, побутовій та ін.

До суб'єктивних чинників, що впливають на формування мовної особистості, належать:

- здатність мовця здобувати мовну освіту й досконало володіти мовою;

- внутрішню готовність мовця здобувати мовну освіту і мовне виховання та досконало оволодівати мовою;

- моральну потребу мовотворчо вдосконалювати і виражати свою особистість;

- розуміння мовних обов'язків громадянина і виконання їх;

- активне ставлення до мови, належний рівень мовної культури [7; 22, с. 32–33].

Формуючись, особистість у власному розвитку умовно проходить різні рівні. Особистість, що опановує мовні знання, розвиває мовні почуття, формує мовні оцінки й мовні настанови, формує / створює власну мовну свідомість, яку дослідники трактують як “форму свідомості, яка обіймає знання, почуття, оцінки й настанови щодо мови та мовної дійсності” [19, с. 13].

Спектр почуттів щодо мови: від звичайної цікавості чи байдужості, поваги чи зневаги до мовної повноцінності, задоволення від управного володіння мовою, відчуття належності до мовної спільноти, почуття відповідальності за долю рідної мови, мовного патріотизму [19] – виявляється залежно від виховання, морально-етичних установок індивіда, соціального оточення, усвідомленого чи неусвідомленого ставлення до мови. Мовні оцінки виникають на основі набу-

тої системи мовних знань. Мовлення можна оцінювати “як нормативне або ненормативне, мовну поведінку – як правильну або неправильну, різні події – як корисні або шкідливі для мови” [19, с. 17]. Мотиваційно-поведінковий складник (настанови) мовної свідомості передбачає діяльне ставлення до мови, “готовність діяти відповідно до прийнятих орієнтацій та імперативів” [19, с. 18].

Виробленню внутрішньої мотивації до поглиблення знань загалом, у тому числі мовних, науково-теоретичних, екологічних, професійних, сприяє об'єктивний аналіз власних знань, бажання покращити їх, розуміння необхідності говорити правильно і знати більше. Це ж стосується й мовної особистості студента.

У процесі навчання мови професійного спрямування головний акцент необхідно зробити на формуванні мовної особистості студента – майбутнього фахівця лісопромислового комплексу, при цьому обов'язковим є врахування інформативного та соціокультурного наповнення дисципліни, ролі термінологічних знань у процесі фахової комунікації, опрацювання типових сценаріїв мовленнєвої поведінки для майбутньої професійної діяльності тощо.

Висновки. Аналіз сутності поняття *мовна особистість* перспективний для формування програми, дидактичної системи й ефективних методик розвитку мовної особистості студента засобами української мови, національної культури, системи ціннісно-оцінних орієнтирів (соціально-культурних та морально-етичних) з метою формування професійно досконалого, висококомпетентного, конкурентоспроможного фахівця відповідно до вимог суспільства і ринку праці.

ЛІТЕРАТУРА

- Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підруч. / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ “Академія”, 2009. – 376 с.
- Богин Г. И. Начальные уровни развития языковой личности школьника как формат для определения успешности его филологической подготовки [Электронный ресурс] / Г. И. Богин. – Режим доступа : <http://www.tversu.ru/Science/Hermeneutics/1999-1/1999-1-28.pdf>
- Боринштейн Є. Соціокультурні особливості мовної особистості / Є. Боринштейн // Соціальна психологія. – 2004. – № 5 (7). – С. 63-72.
- Вашуленко М. Формування мовної особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-річного початкового навчання / М. Вашуленко // Початкова школа. – 2001. – № 1. – С. 11-14.
- Голуб Н. Б. Риторика у вищій школі : моногр. / Н. Б. Голуб. – Черкаси : Брама-Україна, 2008. – 400 с.
- Гудзик И. Ф. К вопросу об изучении языковой личности учащихся младших классов / И. Ф. Гудзик // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия “Филология”. Том 20 (59). – 2007. – № 4. – С. 171-175.
- Дроздова І. Взаємозв'язок формування мовної особистості студента ВНЗ нефілологічного профілю з розвитком професійного мовлення [Електронний ресурс] / І. Дроздова. – Режим доступу до докум. : http://library.udpu.org.ua/library_files/zbirnik_nayk_praz/2015/2/15.pdf
- Дроздова І. П. Наукові основи формування українського професійного мовлення студентів нефілологічних факультетів ВНЗ : моногр. / І. П. Дроздова. – Харків, 2010. – 320 с.
- Єрмоленко С. Я. Українська мова : Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор. – К. : Либідь, 2001. – 222 с.
- Игнатова И. Б. Структура языковой личности в лингводидактическом аспекте [Электронный ресурс] / И. Б. Игнатова // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки : зб. наук. пр. – Харків, 2008. – № 13. – С. 54-61. – Режим доступу до докум. : <http://www-center.univer.kharkov.ua/vestnik/1.php?nom=13>
- Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
- Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н.Караулов. – [7-е изд.]. – М.: Издательство ЛКИ, 2010. – 264 с.
- Колтуцкая И. А. Структура языковой личности в современной антропоцентрической парадигме / И. А. Колтуцкая // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія “Філологічні науки”. – 2013. – № 2 (6). – С. 294-298
- Красных В.В. Основы психолінгвістики и теории коммуникации : курс лекций / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2001. – 270 с.
- Лавриненко О. Профілі мовної особистості [Електронний ресурс] / О. Лавриненко. – Режим доступу до докум. : <http://oaji.net/articles/2015/1551-1421344247.pdf>
- Мацько Л. Аспекти мовної особистості у перспекції педагогічного дискурсу / Л. Мацько // Дивослово. – 2006. – № 7. – С. 2-4.

17. Пентилюк М. І. Мовна особистість учня в перспекції мовленнєвого спілкування / М. І. Пентилюк // Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірн. статей / М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2011. – С. 80-84.
18. Петлюченко Н. В. Харизматика : мовна особистість і дискурс : моногр. / Н. В. Петлюченко. – Одеса : Астропринт, 2009. – 464 с.
19. Селігей П. О. Мовна свідомість : структура, типологія, виховання / П. О. Селігей. – К., 2012. – 118 с.
20. Струганець Л. В. Культура мови. Словник термінів / Л. В. Струганець. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 88 с.
21. Формування мовної особистості на різних вікових етапах : монгр. / [А. М. Богуш, О. С. Трифонова, О. І. Кисельова, Ж. Д. Горіна, М. П. Черкасов]. – Одеса, 2008. – 272 с.
22. Чернявський К. Шляхи формування мовної особистості студента / К. Чернявський // Молодь і державна мова : Київ. молодіжна наук.-практ. конф., 19 – 20 трав. 2000 р. : зб. матеріалів. – К., 2000. – С. 31–34.

REFERENCES

1. Batsevych F. S. Fundamentals of Communicative Linguistics : textbook / F. S. Batsevych. – K. : PC "Academy", 2009. – 376 p.
2. Bogin G. I. The Initial Levels of the Language Personality of the Pupil as a Format to Determine the Success of His Philological Training [Electronic resource] / G. I. Bogin. – Access mode : <http://www.tversu.ru/Science/Hermeneutics/1999-1/1999-1-28.pdf>
3. Borynshtein Ie. Socio-Cultural Features of Linguistic Identity / Ie. Borynshtein // Social Psychology. – 2004. – № 5 (7). – P. 63-72.
4. Vashulenko M. Formation of Linguistic Personality of the Youngest Pupil in the Transition to 4-year Primary Education / M. Vashulenko // Elementary School. – 2001. – № 1. – P. 11-14.
5. Holub N. B. The Rhetoric in High School : monograph / N. B. Holub. – Cherkasy : Gate-Ukraine, 2008. – 400 p.
6. Gudzyk I. F. On the Question of the Study of the Language Person of Junior School Pupils / I. F. Gudzyk // Scientific notes of Tauride National V. I. Vernadsky University. Series "Philology". Vol. 20 (59). – 2007. – № 4. – P. 171-175.
7. Drozdova I. Relationship Formation of Language Personality of Non-Philological University Students with the Development of Professional Speech [Electronic resource] / I. Drozdova. – Access mode : http://library.udpu.org.ua/library_files/zbirnuk_nayk_praz/2015/2/15.pdf
8. Drozdova I. P. Scientific Bases of Formation of Ukrainian Professional Speech of Students of Non-Philological Faculties of Universities : monograph / I. P. Drozdova. – Kharkiv, 2010. – 320 p.
9. Yermolenko S. Ia. Ukrainian: Short Glossary of Linguistic Terms / S. Ia. Yermolenko, S. P. Bybyk, O. H. Todor. – K. : Lybid, 2001. – 222 p.
10. Ignatova I. B. The Structure of the Language Personality in the Lingvodydactic Aspect [Electronic resource] / I. B. Ignatova // The teaching of languages in higher educational institutions today. Inter-subject ties. Scientific research. Experience. Search : scientific research journal. – Kharkiv, 2008. – № 13. – С. 54-61. – Access mode : <http://www-center.univer.kharkov.ua/vestnik/1.php?nom=13>
11. Karasik V. I. Language Circle : Personality, Concepts, Discourse / V. I. Karasik. – Volgograd : Peremena, 2002. – 477 p.
12. Karaulov Iu. N. Russian Language and Language Personality / Iu. N. Karaulov. – [7th edition]. – M. : Publishing house LKI, 2010. – 264 p.
13. Koltutskaia I. A. The Structure of the Language Personality in the Modern Anthropocentric Paradigm / I. A. Koltutskaia // Bulletin of Alfred Nobel Dnipropetrovsk University. Series "Philology". – 2013. – № 2 (6). – P. 294-298.
14. Krasnykh V. V. Fundamentals of Psycholinguistics and Communication Theory : lectures / V. V. Krasnykh. – M. : Gnozis, 2001. – 270 p.
15. Lavrynenko O. Profiles of Language Personality [Electronic resource] / O. Lavrynenko. – Access mode : <http://oaji.net/articles/2015/1551-1421344247.pdf>
16. Matsko L. Aspects of the Language Personality in Prospecting of Pedagogical Discourse / L. Matsko // Dyvoslovo. – 2006. – № 7. – P. 2-4.
17. Pentyliuk M. I. Language Personality of Pupil in Prospecting of Speech Communication / M. I. Pentyliuk // Pentyliuk M. I. Actual Problems of Modern Linguistics : a collection of articles / M. I. Pentyliuk. – K. : Lenvit, 2011. – P. 80-84.
18. Petliuchenko N. V. Charismatic : Language Personality and Discourse : monograph / N. V. Petliuchenko. – Odessa : Astroprint, 2009. – 464 p.
19. Selihei P. O. Language Awareness : Structure, Typology, Education / P. O. Selihei. – K., 2012. – 118 p.
20. Struhanets L. V. Culture of Language. Glossary / L. V. Struhanets. – Ternopil : Educational book – Bohdan, 2000. – 88 p.
21. Formation of Language Personality in Different Age Stages : monograph / [A. M. Bohush, O. S. Tryfonova, O. I. Kyselova, Zh. D. Horina, M. P. Cherkasov]. – Odessa, 2008. – 272 p.
22. Cherniavskiy K. The Ways of Formation of the Student's Language Personality / K. Cherniavskiy // Young people and the official language, Kyiv. Youth scientific and practical conf., 19 - 20 May. 2000 : Proceedings. – K., 2000. – P. 31–34.

Language Personality as an Object of Study in Modern Linguistic Didactics

Hrydzhuk O.

Abstract. The meaning of personality is summarized. Some axiological, epistemological theoretical, cognitive and cultural aspects of the language personality are described. The objective and subjective factors that affect the formation of the language personality are defined. The expediency of the analysis of the essence of the language personality for teaching students the Ukrainian language for proficiency is justified.

Keywords: language personality, language awareness, language skills, aspects of shaping of language personality.

Языковая личность как актуальный объект исследования в современной лингводидактике

О. Е. Гридзук

Аннотация. В статье обобщено содержание понятия "языковая личность"; рассмотрены аксиологический, теоретико-познавательный и культурологический аспекты формирования языковой личности; названы объективные и субъективные факторы, влияющие на становление языковой личности; обоснована целесообразность анализа сущности языковой личности для обучения студентов украинскому языку профессиональной направленности.

Ключевые слова: языковая личность, языковое сознание, языковые знания, аспекты формирования языковой личности.